

V. RYBAKOVAS

DOROVĖ IR POLITIKA

Mūsų visuomenės atsinaujinimo procese vėl aktuali tampa labai sena, bet kartu ir visada aktuali dorovės ir politikos santykio problema. Ji aktuali dėl to, kad ilgai kultivuojama tarybinės liaudies "politinės-dorovinės vienybės" teze pasirodė esanti paprasčiausias (deja, ne vienintelis) ideologinis mitas, nieko bendra neturintis su realiais gyvenimo procesais. Tiksliau sakant, turintis, bet tik kaip nuorodą kad realiaime gyvenime tos vienybės nėra. Vadinasi, šis mitas funkcionuoja kaip irankis žmogų pajungti valstybei - tam viską slopinančiam Leviatanui. Dorovinės šio pajungimo pasekmės gana liūdnos: valstybės vykdoma prievarta tremia asmenybės orumą, deformuoja jos sąmonę, gimdo baimę, dviveldiškumą, padidžiatvumą, socialinę apatiją.

Todėl šiandien neatsitiktinai pradedama kalbėti ir rašyti, kad visuomenė tik tuomet galės normaliai funkcionuoti, kai jos politinė veikia realiai (o ne ideologijoje) bus grindžiama istorijos patikrintais dorovės principais, kai pats politinis valdymas bus humaniškas ir demokratiškas. Kita vertus, pasigirsta balsų, kad mūsų visuomenės dorovinis lygis labiausiai smunka kaip tik tais laikotarpiais, kai susilpnėja baudžiančioji valstybės ranka, kai atsiranda visokios "laisvės" ir "demokratijos". Kaip tik tuomet, girdi, labiausiai klestintios įvairios dorovinės blogybės nuo narkomanijos bei lytinio patvirtimo iki patriotizmo silpnėjimo ir nepagarbos socializmo idealams. Esą valstybė ne tik gina viešąją tvarką, discipliną, bet ir saugo dorovines visuomenės tradicijas. Taigi kyla klausimas: kad išbristume iš susidariusios situacijos, kam mes turime teikti pirmenybę - dorovės idealams ar politinei disciplinai? O gal čia veikia dar kažkokie kiti veiksniai, kurie nepriklausomai nuo mūsų norų sąlygoja dorovės ir politikos santykį?

Dorovės ir politikos santykis paprastai tyrinėjamas keliais ploviais. Pirmiausia mėginama išsiaiškinti šių reiškinių sampratą, apibūdinti vadinamąjį ontologinį jų statusą. Atskyrus dorovę ir politiką, kaip socialinius reiškinius, neišvengiamai iškyla kitas - jų vertybinio (aksiologinio) santykio - aspektas. Ir pagaliau paaiškėjus, kad vien aksiologinis šių reiškinių palyginimas neatsako į daugelį svarbių klausimų, iškyla trečias, socialinis, dorovės ir politikos aspektas, t.y. jų socialinio sąlygotumo problema. Aišku, kad visi minėti ploviai yra tarp savęs glaudžiai susiję. Su tuo susiduriame, jau norėdami nusakyti dorovės ir politikos sąvokas. Pastrodo, kad reali jų prasmė ilgai, iki kito, nevienodai jos suprantamos ir dabar. Pavyzdžiui, politikos terminas šiandien nusako ir mokslą apie valstybės uždavinius, tikslus, taip pat principus ir priemones, kuriomis tie tikslai realizuojami. Dorovės samprata dar sudėtingesnė: tai ir labai abstraktūs principai bei konkretūs elgesio taisyklės, tai ir žmogaus vidinis apsisprendimas bei viešoji nuomonė ir t.t.

Mus čia domina tik dorovės ir politikos tarpusavio santykio aspektas. Bent iš

pirmo žvilgsnio atrodo, kad tai gana skirtingi, daugeliu atveju net antinomiški reiškiniai. Pagrindinė takoskyra - požūris į žmogų, santykis su juo. Dorovė, sąlytume, yra artiau žmogaus, politika - toliau. Kita sąlyga - laisva žmogaus valia, laisvas jo apsisprendimas. Be laisvo, autentiško apsisprendimo negali būti ir dorovės atsakomybės, taigi ir dorovės: žmogus negali būti atsakingas už sprendimus bei veiksmus, kurie nuo jo visiškai nepriklauso.

Politika pirmiausia yra valstybės veiklos sritis, o valstybė - tai prievartinė-institucinė visuomenės organizacija. Vadinas, politika yra bendroji valia, ribojanti individualiąją valią, taigi prievarta atskiro žmogaus atžvilgiu.

Dorovinis apsisprendimas, "sąžinės balsas" - tai kartu pareiga kitų žmonių atžvilgiu. Šia prasme, bent jau šiuolaikinėje dorovės sampratoje, labai svarbi yra žmogaus vertingumo ir žmonių lygiavertiskumo idėja. Dorovėje žmogus iškyla kaip pradinė, aukščiausia vertybė, o ne kaip priemonė kokiam nors tikslui realizuoti. Dorovė - žmogiškojo solidarumo sritis. Tuo tarpu politika - tai jau ne žmonių, o visuomenės solidarumo sritis, kurioje į pirmą vietą iškyla ne konkretus žmogus, o visuomenė, tauta, socialinis teisingumas ir t. t. Konkretus žmogus šiuo atveju jau gali būti traktuojamas ir kaip priemonė, kaip bendrų tikslų realizavimo instrumentas, reikalui esant net paaukotas ant politinių idėjų aukuro. Tiesa, politikoje irgi dažnai kalbama apie žmogų, bet dažniausiai - tik kaip valstybės, visuomenės, klasės atstovą.

Pagalau politika ir dorovė skirtingai žiūri į pačią žmogaus esmę. Politikoje ryškėja žmonių santykių konfliktškumas (tuo ir pateisinamas politinės prievartos būtinumas), o dorovėje - žmogiškasis solidarumas. Žmogaus elgesys, bent jau nuo I. Kanto laikų, tik tuomet laikomas dorovingu, kai jis ignoruoja savo interesus, veikia prieš jį.

Taigi žmogus ir visuomenė, individualioji ir bendroji valia, laisvė ir prievarta, tikslas ir priemonė, pareiga ir egolizmas - štai tik keičtas dorovės ir politikos antinomišy. Šie skirtumai - tai ne tik kokia nors teorinė išmonė, bet ir realios socialinio gyvenimo faktai. Ir todėl jų sąmoningas ar nesąmoningas suplakimas ("dorovinė-politinė vienybė"), supainiojimas gali būti lygiai kenksmingas kaip ir visiškasis jų earyšio ignoravimas.

Tų "supainiojimų" gana gausu ir mūsų socialinėje praktikoje. Pavyzdžiui, problemos, kurias galima išspręsti tik keičiant socialines struktūras, įstatyminėmis, t. y. politinėmis priemonėmis, mėginama "išnarplioti" apeliuojant į žmonių dorovingumą. Jų sąžinė ("darbas yra kiekvieno tarybinio žmogaus garbės reikalas"). Ir, p. teisingai, žiauriausios represijos, nukreiptos prieš žmogų, jo orumą ir net gyvybę, buvo teisinamos "džiūžiosios" politikos siekiams, "liaudies gerove" ir pan. Nesėkmingos politinės akcijos, klaidos gali būti "grąžinamos" kilniais motyvais, geromis dorovinėmis atskrū šios politikos vykdytojų savybėmis. Įvairioms abejotinioms "internacionalinėms" pagalboms sutelkdamas humanistinis atspalvis akcentuojant kilnius atskrū jos dalyvių veiksmus, pvz., aprašant pasiaukojimą vaiko gelbėjimą karoveiksmų zonoje. Šitaip redukcija į dorovę paslepia tą aplinkybę, kad pati invazija - tai vis dėlto ne dorovinis, o politinis ar karinis aktas, taigi yra savotiškas jos pateisinimas.

Ypač tai svarbu žincū šiandien, sprendžiant nacionalines mūsų šalies problemas. Prasiđėjus pertvarkos ir visuomenės demokratizavimo procesui, atviriiau kalbame ir apie pirmąjį didelį ekonominio ir politinio gyvenimo centralizavimą, suverenumo ignoravimą. Savo ruožtu decentralizacija, kaip ekonominio savarankiskumo ir politinio suvereniteto siekimas, dažnai tam tikrų jėgų stabdomi, kaltinant jos šalini-

inkus nacionalizmu, tautų vienybės skaidymu. Tokiais atvejais ypač mėgstama apeliuoti į tai, kad paprastai skirtingų tautų žmonės kasdieniniame gyvenime, darbo kolektyvuose gyvena darniai ir draugiškai, kad tautiškai mišrios šeimos esančios tvirtos bei laimingos ir t.t. Toks idiliškas paveikslas iš tikrųjų gražus, tik nekorektiškai panaudojamas: čia aktyvaldzialis painiojimas tiesioginis žmonių bendravimas, pagrindinis elementariformas dorovės normomis, su nacionalinių problemų ekonominiais, politiniais ir ideologiniais aspektais. Lygiai taip pat nederėtų vienos ar kitos tautos bruožus, jos geras ar blogas savybes automatiškai priskirti kiekvienam atskiram tos tautos atstovui, siekiant nusakyti, pvz., jo politines pažirtas ar dorovinius išitūkinimus. Tiesa, visiškas atskyrimas čia neįmanomas: kasdieniniame bendravime egzistuoja tautinės problemos, ir, priešingai, politiniame tautos problemų sprendime rasime dorovinio pagrindimo. Tačiau visgi dorovinis skirtingų tautybių žmonių bendravimo aspektas nesutampa su to bendravimo politiniu aspektu.

Mat demarkacinė linija tarp dorovės ir politikos gali egzistuoti ne tik socialiniuose santykiuose, bet ir atskiro žmogaus plūtmėje. Antai gali sutapti žmonių dorovinės pažirtos ir skirtis politinės arba priešingai. Politikui savo veikloje dažnai tenka slopinti save - moralistą, atsisakyti dorovinių skrupulų. Neretai tai sukelia visokų dvasinių kolizijų. Net teigiama, kad politikoje blogieji visada laimi, o gerieji - pralaimi. Tiesa, dalyvaujant "didžiojoje" politikoje, kartais sunku nubrėžti asmeninio pasirinkimo, o kartu ir dorovinės atsakomybės ribas: sprendimai čia primarnai kolektyviai, o pati objektyvi situacija tartum diktuoja tam tikrą jos sprendimo kelią. Bet dažnai susiduriama su faktais, kai politiko veiklos trūkumai mėginami kompensuoti pabrėžiant jo geras dorovines savybes. Tiesa, prisimename, jog, kad ir kaip būtų keista, atskirų mūsų politinių lyderių dorybės paprastai nublandavo arba net virsdavo ydomis, kai tik pasibaigdavo jų politinė karjera. Ka gi, mūsų "dorovinio pagedimo" amžiuje visose šalyse norima prie politinio valro matyti dorovingas asmenybes. Žinome daug pavyzdžių, kai prasta dorovinė asmens reputacija sutrukdė jo politinei karjerai. Bet neretia pa. nirsti, kad labai dorovingas žmogus gali būti visiškai netikęs politikas. Todėl bent jau nekorektiška tokio žmogaus politiniuose veiksmuose matyti tik jo dorovines savybes. Lygiai taip pat neuktų (kaip tai labai dažnai praktikuojama) su politinių oponentų pažirtomis kovoti ne teoriniais argumentais, o tikrai puolant tikras ar tariamas jų dorovines ydas.

Visa, kas anksčiau išdėstyta, gali atrodyti kaip scholastinis žaidimas, autoriaus teorinės manipuliacijos pagal prastos dialektikos taisyklę: viena vertus - kita vertus. Deja, tai nėra vien išmonė, o skaudūs mūsų socialinė praktika, turinti labai liūdnu pasekmių. Tad kiek dorovė ir politika realiai egzistuoja kaip daugmaž savarankiškos sritys, jų painiojimas ir teorijoje, ir praktikoje yra neleistinas.

Jeigu dorovė ir politika skirtingi, o kartais net antitromiški reiškiniai, tai kyla klausimas, kuriam iš jų teikti pirmenybę.

Socialinės teorijoje buvo nemaža mėginimų vieną reiškinį pajungti kitam, t.y. subordinuoti juos, remiantis tokiais ar kitokiais jų vertingumo kriterijais.

Klasikinis dorovės pajungimo politikai, arba abstrahavimosi politinėje veikloje nuo dorovinių problemų, atvejis yra makiavelizmas. Nikolas Makiavelis, Renesanso laiku Italijai mastytojas, veikale "valdovas" valduoja, anot jo, idealų politika, kurio tikslas - Italijos suvienijimas. Visos priemonės, padedančios realizuoti šį tikslą, tokiam politikui geros. Jam vertingesnė amoralinė pergalė nei moralus pralaimėjimas. Visi doroviniai skrupulai ir vertybės turi būti paaukoti politikos tikslams. Politika,

pasak N. Makiavelio, tai savotiškas žaidimas, kai visos priemonės, kuriomis galima pasiekti norimų tikslų, yra leistinos. Žmonių veikla vertinama ne gerio ir blogio, o efektyvumo požiūriu. Gerio-bligio sąvokos - tai tik tam tikrų tikslų realizavimo instrumentas. Ir panašiai kaip ir kitose srityse netinkamų, neefektyvių instrumentų nėra prasmės naudoti.

Valstybės, politikos lemiamą reikšmę sprendžiant socialines problemas vienai ar kitaip gynė T. Hobzas, G. Hegelis bei kiti didieji mąstytojai. Tačiau XX a. politiniai įvykiai, politinės prievartos įsisiautėjimas totalitarinėse valstybėse, hitlerizmas ir stalinizmas gerokai prarėtino šios idėjos šalininkų gretas. Vis dažniau prabylama apie doros po tikros būtinumą, bet apskritai mėginama neigti politinės prievartos vaidmenį socialiniame gyvenime.

Dorovės pirmumo politikos atžvilgiu požiūris tokio apibendrinančio pavadinimo kaip makiavelizmas politikoje neturi. Tačiau panašaus mąstymo pavyzdžiais gali būti Mahatmos Gandžio arba Martino Lutero Kingo pažirtos bei jas atitinkantys socialiniai judėjimai Indijoje ir JAV. Nors M. Gandis kėlė panašius politinius tikslus kaip ir N. Makiavelis - savo tautos susivienijimą ir laisvę, tačiau priemonių šioms tikslams pasiekti jis ieškojo žmonių doroviniuose principuose. Net tais atvejais, kai prievartos naudojimas buvo diktuojamas savignovos poreikių, M. Gandis visuomet ir nuosekliai vadovavosi tykaus (ahinzie) pasipriešinimo bloku principu. Ir nors atvejai, kai socialiniuose judėjimuose būdavo vaiko vaujami išimtinais doroviniais principais, ne tokie jau dažni, tačiau istorinėje žmonių sąmonėje jie paprastai palieka gilų pėdsaką.

Tačiau nei mėginimas atriboti dorovę nuo politikos, nei mėginimas jas pajungti vieną kitai, neatspindi visos jų tarpusavio santykių realybės. Susidaro įspūdis, kad visiškai jas atriboti pavyksta tik todėl, kad iš pradžių teoriškai sukonstruojamos dorovės ir politikos definicijos, o paskui šių teorinių modelių priešprieša perkeliama į realią tikrovę.

Tačiau griežtas dorovės ir politikos sferų atskyrtimas, jų supriešinimas nesiderina su socialinio gyvenimo faktais, rodančiais šių sferų sąveiką bei dinamiką. Taigi visiškai atriboti dorovę nuo politikos ir politiką nuo dorovės neįmanoma. Juk dorovė dažnai, ypač revoliucinių situacijų laikotarpiais, peržengia siaurą asmeninių santykių sritį, į jos sferą patenka tautos likimo, visuomenės problemos. Savo ruožtu, galutinis dorovinių tikslų realizavimas neįmanomas be politinių priemonių. Moralistas, nesiskaitantis su politinio gyvenimo realijomis, gali virsti, geriausiu atveju, tuščiu pamokslininku, šventuoju, blogiausiu - savizudžiu, kamikadze.

Kita vertus, politinė prievarta dažnai yra teisinga būtinumu išlaikyti ir realizuoti tam tikras socialines vertybes, socialinio teisingumo principus. Tokiose sąvokose kaip lygybė, teisingumas, demokratija, patriotizmas, tauta gali stypėti ir politinis, ir dorovinis turinys. Todėl tai, ką kartais vadiname dorovės ir politikos konfliktu, iš esmės gali būti konfliktas arba tarp skirtingų socialinio teisingumo principų (pvz., laisvės ir lygybės), arba tarp tų pačių principų ir jų realizavimo būdų. Į politikos sąvoką įeina ne tik metodai, bet ir tikslai. Tik kai priemonės tampa savarankiškos tikslų atžvilgiu, supriešinamos su jais, pradedama kalbėti apie nešvarią politiką, politikavimą. Taigi, jeigu dorovė be politikos yra pamokslininkavimas, tai politika be dorovės - tik tuščias politikavimas, kuris žmonių paprastai vertinamas neigiamai. Todėl politikai siekia jei ne audringo, tai bent tykaus visuomenės pritarimo savo veiklams.

Tiek dorovės ir politikos savarankiškumas, tiek ir jų sąryšis išreiškia pačių socialinių santykių, jų istorinės raidos prieštaringumą. Istorijoje galima rasti įvairių dorovės ir politikos sąveikos variantų. Jei galime nagrinėti jų santykių istorinių epochų, ekonominių formacijų požiriu, galėsime išskirti laikotarpius, kai dorovė ir politika apskritai nebuvo susiformavusios kaip savarankiški socialiniai reiškiniai (pirmąsiais bendruomenė), kai jau buvo išvystytas jų skirtumas (vergavė, feodalinė) ir pagaliau, kai jos tapo savarankiškais reiškiniais (kapitalizmas, socializmas).

Vienos istorinės epochos ribose aptinkamas tam tikro dorovės normų ir politikos principų turinio paralelizmas, nes jie, nors savaip, išreiškia tuos pačius socialinius santykius. Tačiau tos epochos formavimosi, klestėjimo ir smukimo periodus atspindi ir dorovės bei politikos dinamika. Pavyzdžiui, stabilūs visuomenės vystymosi laikotarpiai dominuoja dorovinių visuomeninių santykių aspektas, didesnė dorovės ir politikos harmonija, nestabilūs - pirmuoju smukiu groja politika. Ir tai suprantama: nors iš pirmo žvilgsnio dorovės mastelis yra "žmogiškesnis", tačiau šis "žmogiškumas" taip pat istoriškai konkretus, ir ateina periodų, kai nauja dorovė negali iki galo realizuotis, keistis, kol nebus įgyvendinti nauji politiniai principai. Tiesa, socialinės krizės pirmausia bręsta dorovinėje žmonių sąmonėje. Šios krizės formos gali būti labai įvairios: ir kaip senų dorovinių normų krizė, savotiška socialinių santykių atomizacija, dalies žmonių užsisąmonėjimas asmeniniame gyvenime, ir kaip senų socialinių santykių kritika iš naujos dorovės pozicijų. Bet pačios socialinės revoliucijos apogėjaus metu, kai ji pastebia aštrios politinės kovos fazę, dažnai jau pradeda dominuoti politika, politiniai principai, o moralinių skrupulų, žmogiškų jausmų ir t.t. siekiama nusikratyti ("broliu prieš broli", "sūnūs prieš tėvą"). Kitaip sakant, visuomenės gyvenime sustiprėja politikos, prievartos elementai, dorovė pakyla į politikos sferas. Aišku, kad tokiais laikotarpiais ypač nukentia elementarios, bendražmogiškos dorovės normos, atsiranda dorovė "saviems" ir dorovė "svetimiems".

Suprantama, kad visi šie procesai sutelpa į individualistinę visuomenės sampratą, į statišką ir abstrakčią dorovės ir politikos priešpriešą. Visuomenė nėra paprasta mechaninė-aritmetinė individų suma. Visuomenė - tai labai įvairios ir prieštaringos struktūros, socialiniai santykiai. Objektiviai šių struktūrų raidą įtvirtina institucinės ir dvasinės formos, tarp jų politika ir dorovė.

Tokiu natūraliu ekonominiu procesais, kaip darbo pasidalijimas ir atnašų sukūre privačios nuosavybės instituta, yra ir žmogaus, kaip individo, išsiskyrimo iš visuomenės objektyvi prielaida. Ši individualizacija pasireiškia didesniu žmogaus savarankiškumu bendruomenės, t.y. visumos, atžvilgiu. Konkrečiose situacijose atsiranda įvairių elgesio variantų, ir vieną iš jų individas pats renkasi, akiai nesilaikydamas bendruomenės papročių, jos tabu.

Kita vertus, visuomeninių santykių individualizacija nepanaikina pačios visuomenės būtinumą. Akivaizdu, kad individas neturi kitos savo poreikių tenkinimo alternatyvos kaip visuomenė. Tačiau atskirą žmogų su visuomene sieja ne laisvo, racionaliai suvokto susitarimo aktas, kaip teigia visuomeninės sutarties teorijos šalininkai, o objektyvus tarpusavio priklausomybės ryšiai. Nors ir kaip paradoksalu, darbo pasidalijimas, viena vertus, yra žmogaus individualizacijos, savarankiškumo didėjimo, o kita vertus - naujos priklausomybės nuo kitų žmonių prielaida. Juk darbo pasidalijimas nepanaikina žmonių poreikių universalumo, vadinasi, neišvengiamai skatina mainus, naujas ryšių formas.

Anot K. Markso koncepcijos, skirtingos pakopos darbo pasidalijimo vystymesi yra kartu ir skirtingos nuosavybės formos, t.y. kiekviena darbo pasidalijimo pakopa lemia taip pat ir individų tarpusavio santykius pagal santykį su darbo medžiaga, įrankiais ir produktais. Taigi nuosavybė, atsiradusi kaip darbo pasidalijimo ir mainų padarinys, yra tik kita visuomeninės darbo organizacijos išraiška. Negana to, išreiškdamą galimybę tvarkyti svetimą darbo jėgą, nuosavybė kartu yra tam tikrų grupių pranašumo, viešpatavimo sąlyga.

Tai ir yra tas pagrindas, ant kurio susiformuoja dorovės ir politikos sferos.

Bet kokia visuomenė, taigi ir sociališkai diferencijuota, yra objektyvi žmonių gyvenimo sąlyga, savotiškas bendras jų interesas. Tačiau sociališkai diferencijuotos visuomenės sąlygomis šis bendras interesas negali sutapti su privačiais individų interesais, būti pripažintas jų kaip "savo" interesas. Negana to šis bendras interesas yra tartum atskiro Intereso priešybė, ji ribojanti išorinė jėga, taigi prievarta. Taip susidaro savarankiška - politinė - gyvenimo sritis, kuri pradeda egzistuoti lyg ir šalia privataus žmonių gyvenimo.

Tačiau individualus žmogaus interesas - dar ne dorovė. Dorovė - tai savotiška atsvara tam individualiam interesui. Bet "atsvara" ne politinės prievartos, o žmogaus pareigos prasme. Kitaip tariant, žmonių tarpusavio santykiuose atsiranda suvokimas, kad mano interesas gali būti užtikrintas tik pripažinus tokį pat kitų žmogaus interesą. Iš šio suvokimo pradeda formuotis žmogaus priedermės kitų žmonių atžvilgiu, pareigos jausmas, t.y. dorovė.

Dorovė, kaip žmogaus asmeninis apsisprendimas, ir politika, kaip išorinė prievarta, yra tartum du poliai. Tarp jų egzistuoja nemaža tarpinių, jungiančių grandžių. Dorovė - ne tik žmogaus asmeninis apsisprendimas, bet ir socialinis reiškinys, socialinio gyvenimo normos, viešoji nuomonė. Tarp dorovės, kaip asmeninio žmogaus apsisprendimo, ir socialinių normų egzistuoja pastovi įtampa, judėjimas, žmogiškojo autentiško pasirinkimo vertybių absorbavimas į socialinių normų sistemą ir priešingai. Tačiau kai dorovė nėra pakankama žmogaus egolizmo ir Intereso priešprieša, į pagalbą ateina žymiai išoriškesnė ir griežtesnė normų sistema - teisė. Ji užima nelyginant tarpinę padėtį tarp dorovės ir politikos: teisė, suprantama kaip žmogaus teisė, glina individualų žmogaus interesą; kita vertus, ji įtvirtina tą interesą valstybės, politinės prievartos formomis.

Kalbant apie dorovės ir politikos santykį "praktinio" socializmo sąlygomis, krenta į akis tai, kad čia, palyginti, pvz., su kapitalizmu, visas žmonių santykių, juos išreiškiančių normų spektras yra tartum paslinkęs į centrą. Ką tai reiškia? Kaip jau minėta, atskirą žmogų su visuomene sieja įvairių interesų, institutų, normų, principų grandinė. Atskiri šios grandinės mazgai yra mažiau ar daugiau nutolę nuo žmogaus. Socializmo sąlygomis kaip tik daugiau akcentuojama tai, kas žmogui labiau išoriška, nesusiję su jo apsisprendimu ir asmeniškai veikla. Jei gu kyla konfliktas tarp žmogaus asmeninio Intereso ir jo dorovinės pareigos, - akcentuojama pastaroji. Žmogus turįs atsisakyti asmeninių interesų, norų, laimės siekimo kaip "buržuazinių atgyvenų" ir aukotis kolektyvui, socializmo idealams ir pan. Jei gu iškyla dorovė, kaip asmeninio apsisprendimo, ir socialinių normų, kolektyvo, viešosios nuomonės dilema, - pirmenybė teikiama pastariesiems. Atskiro žmogaus veiklai nuolat užkarijami kolektyvini sprendimai, nutarimai, pritarimai, pasmerkimas. Bet koks pasipriešinimas kolektyvo (didelio ar mažo) nuomonei gali būti pasmerktas kaip buržuazinio individualizmo apraška. Savo ruožtu, įvairių visuomeninių organizacijų

(draugijų, žinių, komitetų ir t.t.) veikla griežtai centralizuojama, programuojama, planuojama, t.y. suvalstybinama. Socialinis pliuralizmas panaikinamas valstybinia monopolistiskumu. Visuomenė sutapatinama su valstybe, tartum "ikellama" į ją. Žmogaus iniciatyva ribojama ne tik kolektyvo, bet dar galinesnio biurokratinio aparato nutarimų ir instrukcijų, valstybės įstatymų. Teisė traktuojama tik kaip privalomė valstybės įstatymai ir administraciniai potvarkiai, o ne žmonių teisų gynimo instrumentas. Pagaliau valstybė, politika patenka į kelių ar net vieno žmogaus rankas, tampa savotiška piramide, kurioje atskaitos taškas yra ne atskiras aslsvs žmogus, o prievartinė politinė jėga.

Šitaip įvyksta dorovinių savybių degradacija. Kai "nuleistas" išviršaus įsakymas neginčijamas, kai jis tampa fetišu, tabu, totemu, prieš kurį ant kelių turt pulki visi pavaldiniai, aišku, nyksta tokios žmogiškos savybės, kaip savarankiškumas, asmeninė iniciatyva, atsakomybė. Ir priešingai, ima klestėti abejingumas, inertiskumas, atsiranda socialinių idealų deficitas. Tiesa, dorovei kartais tenka pernelyg didelis, net kartais įtartinais didelis kruvis. Mes nuolat girdime ir skaitome raginimus gerai dirbti, aukotis, kovoti dėl įvairių idealų, šviesios ateities ir t.t. Bet ši dorovė jau yra tartum nutolusi nuo žmogaus, tapusi lyg ir išorinių pareigojimų, moralizavimo, ideologinio paklusnumo ugdymo priemonė, nustelbusia autentišką asmenybės apsisprendimą.

Kokios gi yra šio poslinkio, šio dorovės pajungimo politikal priežastys? Dažnai mėginama aiškinti atskiru žmonių, konkrečiai J. Stalino, kova dėl asmeninės valdžios. Kas be ko, J. Stalino "nuopelnai" kuriant šį socializmo modelį buvo gana svarbūs, kartais net lemtingi. Tačiau viską paaiškinti vieno žmogaus piktą valią būtų pernelyg paprasta ir kartu labai mistiška. Juk užsuktukas nebūna be sraigutuko, prievarta - be pasidavimo jai. Pagaliau - kodėl kaip tik tokius charakterio bruožius turintis žmogus nugalė politinėje kovoje, kodėl jam neatsirado jokių tramdomųjų marškinių, kodėl, jam inūrus ir įvertinus jo darbus, išlieka didelis jo šalininkų sluoksniš?

Tyrinėtojai, siekdami paaiškinti "Stalino fenomeną", dorovės ir politikos santykių pobūdį, apeliuoja į pačios Rusijos socialinės tikrovės savitumą. Politikos srityje - tai labai giliis absoliutizmo, centralizmo, monarchizmo ir labai menkos demokratinės tradicijos. Ne prekyba ir mainai, kurie yra materialiai žmonių teisių ir demokratinių institutų prielaida, o pastovūs karai, mongolų jungas, būtinumas vienyti milžinišką teritoriją į vieną didžiulę valstybę, išcentrinų jėgų prievartinis slopinimas - Rusijos politinės istorijos nuolatinės realijos. Jos, žinoma, buvo palankesnės šiuolaikinėms biurokratinio valdymo formoms, o ne demokratinėms institutams atsirasti.

Ki'a vertus, pats socialinių santykių pobūdis nebuvo palankus laisvai ir nepriklausomai asmenybei susiformuoti. Milžiniškos, retai apgyventos teritorijos, sąlygojusios galimybę baudžiauninkui pabėgti nuo savo pono ir pasimesti kaip adatai šieno kupetoj, lėmė gana griežtas baudžiaivos formas. Savo ruožtu ilgal užsitęsęs feodalizmas, pernelyg trumpas kapitalizmo raidos periodas padėjo išsaugoti tradicines patriarchalinio bendruomeninio ūpo socialines struktūras, nesudarė sąlygų laisvai asmenybei susiformuoti. Pridėkime dar gana žemą socializmui garybos visuomeniškumo laipsnį ir turėsim objektyvių sąlygų kompleksą, lėmusį gana griežtas, prievartinės socializmo kūrimo formas šiame regione.

Bet kartais kyla klausimas: ar galima politikos, prievartos sustiprėjimą, žmonių iniciatyvos, dorovinio apsisprendimo, laisvės valdymens susilpnėjimą socializmo statybos procese paaiškinti vien specifinėmis Rusijos ar TSRS sąlygomis? Juk

stebėtina! panašūs procesai vyksta visose socialistinėse šalyse. Kuo tai paaiškinti? Matyt, pagrindinė priežastis - dirbtinis socializmo forsavimas.

Kaip žinoma, gamybos priemonių suvisuomeninimas turi du aspektus - ekonominį ir teisinį. Pirmiausia, šis suvisuomeninimas yra natūralus procesas, kai tarp atskirų įmonių, organizacijų, plėtojančių rinkos ekonomikai, susidaro vis nauji technologiniai ryšiai, darbo pasidalijimas ir kooperavimas, kol vis didėjančiu mastu susidaro būtinybė planuoti gamybą. Tačiau pats nuosavybės formų pakeitimas jau yra teisinis, politinis aktas. O politika iki tam tikro laipsnio yra lyg laisva ekonomikos atžvilgiu, t.y. valstybė gali, remdamasi savo jėga, suvisuomeninti ir tas gamybos priemones, kurios natūralioje ūkio raidoje dar nėra įgijusios visuomeninio pobūdžio. Atrodo, šiai pagundai forsuoti ekonominį procesą dar neatsispyrė nė viena socialistinė kurtanti šalis, nes, iš pirmo žvilgsnio, centralizuotos ekonomikos valdymas atrodo esąs ir paprastesnis, ir efektyvesnis. Tačiau praktika rodo ką kita.

Ekonomiką gali risti arba rinka, arba valdininkas. Gamybos priemonių suvisuomeninimas neišvengiamai mažina rinkos ir didina valdininko valdmenį. Valdininko-biurokrato valdmuo padidėja dėl dviejų priežasčių. Pirmiausia, paralkinus rinką, kaip natūralų ekonomikos reguliatorių, atsiranda gamybos valdymo ir planavimo būtinumas. Antra, gamybos priemonių suvisuomeninimas, rinkų panaikinimas padaro problemiską patį produktų skirstymą. Produktų skirstymas "pagal darbą", kaip socializmo principas, pasirodo esąs praktiškai sunkiai realizuojamas. Juk planinėje ekonomikoje jis yra įvertinamas įstatymiškai įvairių tarifų sistema. Tačiau įstatymas - tai visada tikrovės supaprastinimas, kuris negali atspindėti nuolat besikeičiančios praktinės situacijos. Todėl atsiranda lyglavinės tendencijos. Padėtis komplikuoja si dar ir todėl, kad biurokratinis aparatas, reguliuojantis paskirstymą įstatymu, taip pat yra ne beveidė jėga, o konkretūs gyvi žmonės, turintys savo interesus. Todėl, matyt, neatsitiktinai kylant administracinei piramidei, auga ir įvairių privilegijų mastas.

Kai produktų skirstymas atitrūksta nuo gyvo ekonomikos proceso, mažta gamintojo suinteresuotumas savo darbo rezultatais. O kur dingsta ekonominis interesas, ten neišvengiamai atsiranda prievarta. Šios prievartos, šio bizūno valdmenį vėl tenka atlikti tam pačiam biurokratiniam aparatui. Ir kartais jau sunku beatskirti technologines gamybos valdymo funkcijas nuo prievartinių-politinių.

Dabar suprantama, kodėl teisė pradedama traktuoti tik kaip prievartiniai valstybės įstatymai ir administraciniai potvarkiai, o ne kaip žmonių teisių gynėja. Juk tikroji teisė dirva yra mainai. Tik išėjęs į rinką (pačia plačiaja prasme) žmogus yra suinteresuotas savo teisėmis. O ten, kur ekonomika yra valstybės centralizuotai valdoma, teisė kaip žmogaus teisė netenka prasmės.

Todėl atrodytų, kad ne tik žymių politinių veikėjų savybės, ne tik atskirų šalių istorinės raidos ypatybės, bet ir bendruomenės šiuolaikinės socializmo tendencijos sąlygoja minėtą dorovės ir politikos santykio pasikeitimą.